2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф.С.Бацевич. – [2-е вид., доп.]. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.

3. Беликов В.И. Социолингвистика. Учебное пособие для вузов / В.И. Беликов, Л.П. Крысин. – М. : Издательство РГГУ, 2001. – 439 с.

4. Ворожцова И.Б. Основы лингводидактики.Учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальностям «Филология», «Теория и методика преподавания иностранных языков и литератур» / И.Б. Ворожцова. – Ижевск : Удмуртский государственный университет, 2007. – 113 с.

5. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Учебное пособие для студентов лингвистических ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н.Д. Гальскова, П.И. Гез. – [3-е изд., стер.]. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 336 с.

6. Куранова С.І. Основи психолінгвістики : [навч. посіб.] / С.І. Куранова. – К. : ВЦ «Академія», (Серія «Альма-матер»). – 2012. – 208 с.

7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – К, 2006. – 716 с.

8. Смокотин В.М. Поиски путей к многоязычию и поликультурности в рамках концепции «Европейское взаимопонимание» (Eurocomprehension) / В.М. Смокотин // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 352 (ноябрь). – С. 74–77.

9. Черничкина Е.К. Искусственный билингвизм: лингвистический статус и характеристики [Текст] / Елена Константиновна Черничкина: автореф. дис. … доктора филол. наук. – Волгоград, 2007. – 28 с.

10. Щепилова А.В. Теория и методика обучения французскому языку как второму иностранному: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 033200 «Иностранный язык» / А.В. Щепилова. – М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2005. – 245 с.

11. A New Framework Strategy for Multilingualism. Communication the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Commissions of the European Communities. Brussels, 22.11.2005. Com (2005) 596 final. – 30 p.

12. Beacco J.-C. Guide for the development of language education policies in Europe: from linguistic diversity to plurilingual education. Reference study / J.-C. Beacco.Council of Europe, 2005. – 24p.

13. Benson C. Curriculum Development in Multilingual Schools / The Encyclopedia of Applied Linguistics. Edited by Carol A. Chapelle. – Blackwell Publishing Ltd., 2013. DOI: 10.1002/ 9781405198431. wbea10307.

14. Cenoz J. Cross linguistic influence in third language acquisition: Implications for the organization of the multilingual mental lexicon. / Jasone Cenoz // Bulletin VALS-ASLA (Vereinigung für angewandte Linguistik in der Schweiz. – 2003. – №78. – pp.1–11.

15. Curriculum convergences for plurilingual and intercultural education / Report by Francis Goullier at the Seminar 29–30 November 2011. Council of Europe, Language Policy Unit DG II. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/ Source/SemCurric11_report_EN.pdf]. – 21 p.

16. Hulstijn J. H. Fundamental issues in the study of second language acquisitio / J. H.Hulstijn // EUROSLA Yearbook, 7(2007), © John Benjamins Publishing Company P. 191–203.

17. Jessner U. Linguistic Awareness in Multilinguals: English as a Third Language / Ulrike Jessner. – Edinburgh University Press, 2006. – 170 p.

18. Levelt W.J. Models of word production / Willem J. Levelt // Trends in Cognitive sciences. – June 1999. – Vol. 3. – №6. – Pp. 223–232.

19. Mondt K. & Craen P. The Brain and plurilingualism /Katrien Mondt, Piet van de Craen // Bulletin VALS-ASLA, 2003. – №78. – Pp. 49–59.

20. Osgood Ch., Sebeok T. Psycholinguistics. A Survey of Theory and Research Problem / Charles E. Osgood, Tomas A. Sebeok [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://onlinelibrary.wiley.com /doi/10.1525/aa.1955.57.5.02a00530/pdf

21. Promoting Language Learning and Linguistic Diversity. An Action Plan 2004-2006. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. – Brussels, 24.07.2003 Com (2003) 449 final – 29 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
[http://ec.europa.eu/education/doc/official/keydoc/actlang/act_lang_en.pdf]

22. The Handbook of Bilingualism and Multilingualism / Edited Tej K. Bhatia, William C. Ritchie. Wiley- Blackwell. John Wiley & Sons, Ltd. Publication Second edition, 2013. – 940 p.

23. The Exploration of Multilingualism. Development of research on L3, multilingualism and multiple language acquisition / Aronin Larissa, Huheisen Britta. – John Benjamin's Publishing Company. – Amsterdam / Philadelphia. – 2009. – 177 p.

УДК 37.013

Шапкіна Н. М.
Київський національний лінгвістичний університет

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті йдеться про історію виникнення перекладацької справи та її становлення як засобу науково-педагогічної діяльності.

Ключові слова: *перекладацька справа, переклад, історія перекладу.*

Шапкина Н.М. Историко-педагогические основы переводческой деятельности. *В статье идет речь об истории возникновения переводческого дела и его становлении как средстве научно-педагогической деятельности.*

Ключевые слова: *переводческая деятельность, перевод, история перевода.*

Shapkina N. Historical and pedagogical bases of translation. *The article deals with the history of the translation of the case and its formation as a means of scientific and educational activities.*

Key words: *translation work, translation, history of translation.*

Перекладацька діяльність – діяльність з інтерпретації змісту тексту однією мовою і створенню нового, відповідного за змістом, тексту іншою мовою.

Метою перекладацької діяльності є задоволення потреби спілкування між людьми, які мають лінгво-етнічні обмеження, тобто, не володіють спільною мовою або іншими засобами спілкування. У той же час метою перекладу є встановлення відносин змістовної адекватної відповідності між вихідним і перекладним текстом.

Перекладацька діяльність спрямована не на задоволення потреб перекладача, а на виробництво мовленнєвих висловлювань за відповідним замовленням іншої людини (груп людей).

Переклад і перекладацька діяльність з давнини розглядалися як допоміжний засіб у встановленні стосунків між людьми, поширенні інформації, розповсюдженні релігійних учень. Тільки тоді, коли почали з'являтися переклади наукових трактатів і поширюватися на всі континенти, перекладацька діяльність почала набувати ознак просвітницької діяльності.

Загальновідомо, що історія вітчизняного перекладу почалася з діяльності слов'янських просвітителів, братів Кирила і Мефодія, які у IX ст. здійснили переклад Святого Письма старослов'янською мовою.

Але, на думку істориків, починаючи з XII–XIII ст., коли в Європі почали відбуватися процеси, що характеризували перехід суспільства у нову епоху – від Середньовіччя до Відродження, переклад почав набувати науково-педагогічної ознаки і відігравати визначальну роль у розвитку педагогічної науки.

З появою мовознавства (лінгвістики), предметом якого є вивчення людської мови (мовлення), у XIII ст. набули широкого поширення дві основні мовознавчі школи: латинська та арабсько-єврейська. У той же час почали складатися різні словники та граматичні тлумачники. Як стверджує відомий український мовознавець М.П. Кочерган, як окрема наука мовознавство затвердилося у середині XIX ст. [1, с. 5].

З плином часу у XX ст. з'явилося перекладознавство (англ. Translation studies), традуктологія – міждисциплінарна галузь мовознавства, що містить елементи як гуманітарних, так і соціальних наук.

Предметом перекладознавства є вивчення та дослідження теорії усного та письмового перекладу, а також питання прикладного застосування перекладу у різних аспектах комунікації та обміну соціально-економічним досвідом.

Таке визначення нами виведено самостійно з багатьох методичних і науково-популярних джерел, в основному російських авторів (Г.Г. Абдилова, В.С. Виноградов, В.Н. Комісаров, Г.Т. Хухуні та ін.) [2].

Хоча розвитку українського перекладознавства раніше присвячено дослідження Т.В. Шмігера, однак у ньому автор дає визначення не поняття «перекладознавство», а поняття «історія українського перекладознавства»[3].

Перекладацька діяльність в історії розвитку людства існувала з того часу, коли на землі з'явилася людина такого типу, що за зовнішніми та розумовими ознаками існує і дотепер.

Однак призначення перекладу і перекладацької діяльності було синкретично обмеженим, тобто, переклад застосовувався виключно для того, щоб забезпечити необхідні для життєдіяльності людини умови.

Ці умови забезпечувалися застосуванням перекладу за такими напрямами:

- для порозуміння між людьми, що говорили різними мовами;
- для поширення релігійних вчень;
- для встановлення міжнаціональних і міждержавних стосунків.

Але у цій синкретичності слід звернути увагу на те, що еволюція суспільства і людини зумовлена постійною передачею та збагаченням досвіду із покоління в покоління. Цей досвід передавався і засвоювався людьми не тільки за допомогою об'єктивного емпіричного та підсвідомого сприйняття, а й за допомогою певних спеціально організованих заходів з передачі та засвоєння цього досвіду, тобто, навчання і виховання.

Упродовж багатьох століть переклад (перекладацька справа) поступово перетворювався на діяльність, яка не тільки забезпечувала комунікативну та інформативну функцію, а поступово ставала засобом передачі наукових знань.

Зупинимося детальніше на четвертому періоді, який ми умовно назвали «ортодоксально-секуляризаційним», що тривав від VII ст. до н. е. до XI ст.

Саме у цей досить тривалий час відбулися процеси, упродовж яких за допомогою перекладу на території Європи та на Сході почали поширюватися перші наукові відкриття та знання про навколишній світ.

Характеризуючи цей період, слід виокремити його особливості, що відігравали роль у розвитку перекладацької справи і поступово наближали її до однієї з форм науково-педагогічної діяльності.

Під особливостями ми розуміємо такі характеристики перекладацької справи, які або поліпшують її розвиток у бік прогресивного, науково-педагогічного розвитку, або заважають йому.

До головних таких особливостей ми відносимо: ***ортодоксальність*** і ***секуляризаційність*** перекладацької справи.

Ортодоксальність (ст.-грец. ὀρθόδοξος «правовірний») – це схильність до суворого, неухильного дотримання певних правил і канонів, передбачених релігійними переконаннями та законами.

Ця особливість упродовж багатьох століть супроводжувала переклад як засіб поширення релігійних вчень Святого Письма. Це поширення сприяло розповсюдженню релігійних канонів основних світових релігій, що гальмувало розвиток об'єктивних наук про навколишній світ і наукового світогляду.

Яскравим прикладом цього є період правління халіфа Умара (Умар (Амр) ібн аль-Хаттаб (Umar ibn al-Khattāb; 581/583–644) – 2-й мусульманський правовірний халіф. За твердженням істориків, він був «будівником арабської імперії«. За його правління араби завоювали Палестину, Сирію, Межиріччя, Західний Іран, Єгипет.

Умар установив закони, що забезпечили його народу особливий статус, заклав основні засади мусульманського права, увів ісламський календар.

Коли його воїни в 641 р. захопили Александрію, вони спалили знамениту Александрійську бібліотеку, сам Умар заявив таке: «... якщо є Коран, то немає потреби в інших книгах» [4, с. 3]. Ця догма панувала аж до початку Нового часу.

Такі ж явища характерні й для християнської релігії. Навіть в епоху відродження знань інквізиція переслідувала Галілео Галілея (Galileo Galilei; 1564–1642), спалила на вогнищі Джордано Бруно (Giordano Bruno; 1548–1600).

Яскравими прикладами ортодоксальності стали випадки, коли католицька церква намагалася перешкоджати перекладам Біблії іншими мовами, аргументуючи це тим, що таким чином будуть попереджені неправильні тлумачення і збережена непохитність уявлення про навколишній світ і його божественне походження.

Як зазначає у своїй книжці «Лолардівська Біблія та інші біблейські версії» британська дослідниця Маргарет Денеслі (Margaret Deanesly), у 1079 р. папа Григорій VII (Gregorius PP. VII; 1020/1025–1085) відмовив у перекладі Біблії, зазначивши таке: «Тим, хто часто над цим розмірковує, ясно, що не без причини Всевишньому Богу завгодно, щоб Святе Письмо було в деяких місцях таємницею, бо, якби воно було зрозумілим усім людям, можливо, його б не цінували і не поважали або його могли б неправильно витлумачити неосвічені люди, і це призвело б до помилки» [5].

Ще одним прикладом ортодоксальної непохитності текстів Святого Письма стало його музично-співоче виконання під час богослужінь. Цей приклад в історії християнської церкви дістав назву Григоріанський хорал (Григоріанський спів), що виник у VII ст.

Термін «григоріанський спів» походить від імені папи Римського Григорія I (лат. Gregorius Dialogus; близько 540–604), якому середньовічна традиція приписувала авторство більшості піснеспівів римської літургії та канонізацію літургійного обряду.

Мовна основа григоріанського співу – латина. Деякі розспіви виконувалися грецькою мовою. Тексти бралися з латинської Біблії – Вульґати і латинських перекладів Святого Письма – Vetus Latina.

Цих канонів за деякими незначними змінами християнська католицька церква неухильно дотримувалася аж до другої половини XX ст. І лише на Другому Ватиканському Соборі – за рахунком Католицької церкви – XXI Вселенський собор, що розпочався за ініціативою папи Іоанна XXIII у 1962 р. і закінчився у 1965 р. при папі Павлі VI, традиційно латинські розспіви дозволили виконувати в перекладах на будь-які сучасні мови [6].

Папа Григорій I вів відкриту війну проти античної культури. Він заборонив читання стародавніх книг і вивчення математики, звинувативши останню у зв'язках з чаклунством.

Найважливіша галузь культури – освіта – переживала особливо важкі часи. Григорій I одного разу проголосив: «Неуцтво – мати істинного благочестя». Проте духовенству він намагався дати «освіту, невисоку в літературному відношенні, але можливу за обставинами часу і необхідну для пастирського служіння» [7].

Як свідчить сучасна історична наука, неуцтво панувало в Західній Європі від V до кінця X ст. Грамотних людей майже не було не лише серед селян, але й серед знаті. Лицарі на документах замість підпису ставили хрест.

Однак попри церковні заборони, ортодоксальний характер суспільного життя у період IX–X століть почав насичуватися світськими елементами, що об'єктивно впливали на зміст і тлумачення релігії, а переклад поступово ставав засобом поширення не тільки релігійних канонів, а й науково-теоретичних знань.

Такі зміни дають підстави виділити іншу особливість у розвитку перекладу цього періоду – ***секуляризаційність***.

Секуляризація (лат. saecularis – мирський, світський) у соціології означає процес зниження ролі релігії в житті суспільства; перехід від суспільства, регульованого переважно релігійною традицією, до світської моделі суспільного устрою на основі раціональних, нерелігійних норм.

Раннє середньовіччя в історичній науці називають «темними віками». Перехід від античності до середньовіччя супроводжувався в Західній Європі глибоким занепадом культури.

Однак секуляризаційні процеси, що спонукали суспільство до духовного прогресу, об'єктивно вживалися у дійсність і почали відігравати певну роль у переході суспільства на новий етап свого розвитку, який увійшов в історію під назвою Відродження.

Відомий сучасний французький дослідник історії середніх віків Жак Ле Гофф (Jacques Le Goff; 1924–2014) зазначає, що головну роль у подоланні занепаду культури середньовіччя в Європі зіграли саме перекладачі. Вони були «першопрохідцями Ренесансу».

Слід зазначити, що величезна роль у відродженні європейської культури належала арабським мусульманам, які до кінця VII ст. завершили підкорення візантійських володінь у Північній Африці, а у 709 р. почали завоювання території Вестготського королівства.

У 711-у році, коли в Дамаську на трон зійшов другий наступник Мохаммеда, дванадцятитисячна армія мусульман вторглася до Іспанії.

Перший великий бій вирішив долю монархії Готів. У цій битві на боці магометян виступив єпископ Севільї. І король, і сама Іспанія були повалені за один день.

Загальновідомо, що з 711-го року, з моменту завоювання арабами, до 756-го року Іслам представляв частину імперії халіфів Дамаска.

У 756 р. утворилося незалежне королівство, назване по імені столиці халіфатом Кордови.

Цивілізація арабів в Іспанії тривала вісім століть, після чого почався її занепад. Християни почали нападати на мусульман, користуючись чварами між ними.

Завойовники-араби були інтелектуальною елітою, тому арабські наукові досягнення лягли в основу відродження європейської культури.

Жак Ле Гофф у своїй роботі «Інтелектуали у середні віки» зазначає: «Науковою мовою була латина. Арабські оригінали, арабські версії грецьких текстів, грецькі оригінали – їх потрібно було перекладати або поодинці, або – і найчастіше – групами перекладачів. Християнам Заходу допомагали іспанські християни, що жили під владою мусульман, євреї і навіть самі мусульмани. Тим самим відбувалося об'єднання всіх здібностей і вмінь. Найбільш відомою була команда, зібрана абатом Клюнійським, Петром Високоповажним для перекладу Корану. А щоб вірність перекладу була повною, щоб ніяка помилка не спотворила нашого розуміння, до християнських перекладачів був залучений сарацин (мусульманин). Ось імена християн: Роберт Кеттенський, Герман Далматський, Петро з Толедо, а сарацина звали Мохаммедом. Ця група, перекопавши всі бібліотеки цього варварського народу, витягла з них ту величезну книгу, яку вони опублікували для латинського читача» [8].

Петро Високоповажний (Petrus Venerabilis) (близько 1092–1156) – християнський учений, письменник і церковний діяч, абат Клюнійского монастиря з 1122 р. з метою спростування ісламу сприяв перекладу Корану латинською мовою.

Під його керівництвом працювали перекладачі, яких він зібрав з усієї Європи: з Італії – Яків Венеціанський, Бургудьйо Пизанський, Мойсей Бергамський, Леон Тускус. З Іспанії – Аристипп Палермський, Аделяр Батський, Платон Тиволійський, Герман Далматський, Роберт Кеттенський, Гуго Сантальський, Гундисальво, Герард Кремонський.

На думку Жака ле Гоффа, з їхньою допомогою заповнюються лакуни в латинській спадщині західної культури – в галузі філософії і, насамперед, науки.

Переклад праць з математики Евкліда, астрономії Птолемея, медицини Гіппократа і Галена, фізики, логіки і етики Аристотеля – ось величезний внесок цих перекладачів.

Крім того, слід назвати переклад праць арабського астронома і математика Аль-Хорезмі, що на початку XIII ст. принесло Заходу знайомство з арабськими цифрами; трактати Авіценни (Абу Алі Ібн-Сіни), медична енциклопедія якого стала настільною книгою західних лікарів. Астрономи, ботаніки, агрономи, а ще більше алхіміки передали латинянам свої гарячкові пошуки еліксиру. Нарешті, філософія, яка, відштовхуючись від Аристотеля, спорудила потужні синтетичні системи Аль-Фарабі і Авіценни.

Цим пояснюється наплив до Італії і особливо до Іспанії великого числа людей, що прагнули освіти і наукових знань.

Далі Жак де Гофф наводить фрагмент розповіді англійського монаха Даніеля Морлійського, що повідав єпископу Норвіча про свій шлях до інтелектуального розвитку: «Пристрасть до вчення прогнала мене з Англії. Якийсь час я перебував у Парижі. Але тут я знайшов тільки дикунів, що поважно сидять на своїх лавах поруч з парою-трійкою табуретів, навантажених величезними томами з позолоченими літерами, зі свинцевим пір'ям у руках, якими вони тяжко виводили зірочки і обелі (позначки) у своїх книжках. Невігластво спонукало їх непорушність, але вони вдавали, що своїм мовчанням демонструють мудрість. Варто ж їм відкрити рот, і чутно було лише дитячий лепет.

Зрозумівши це, я задумався про те, як мені уникнути подібної небезпеки і оволодіти «мистецтвом» тлумачення Писання інакше, ніж просто віддаючи йому хвалу. Оскільки донині в Толедо навчання арабів майже цілком присвячене мистецтву квадрівіуму, я поспішив туди, щоб слухати лекції найкращих вчених філософів світу» [9].

Спочатку європейці захоплювалися арабською наукою. Але потім їм захотілося більшого. Той же англієць Даніель Морлійський у XI ст. писав: «За велінням Господа і з його допомогою нам вдалося відняти у язичницьких філософів їх мудрість і красномовство: пограбуємо невірних так, щоб збагатити цим здобутком нашу віру».

Так і відбувалося: іспанці брали з арабської науки все, що можна було взяти. У 1085 р. Толедо увійшов до складу Кастилії, а у 1130 р. єпископ Раймонд заснував особливу колегію перекладачів, щоб ознайомити Захід з відомими науковими трактатами.

Спочатку перекладалися медичні праці Авіценни (980–1037), а потім «Начала» Евкліда – з основ геометрії. До XII в. з арабської мови латиною було перекладено більше ста трактатів. При кастильському королі Альфонсі X (1221–1284) було засновано «майстерню перекладів». Сам Альфонс склав знамениті «альфонські таблиці» з астрономії, взявши за основу таблиці мавританського (арабського) астронома і математика Ібрахіма ар-Заркалі (Арзахіма; 1029–1087).

До того часу в Іспанії було вже два християнських університети, у Валенсії і Саламанці. Альфонс створив академію в Толедо і школу в Мурсії, де разом вчилися християни, маври (араби) і євреї. У Севільї він заснував латино-арабський інститут [10].

Після Альфонса X першість у освоєнні науки перейшла від Іспанії до Франції. У Парижі спершу вивчали так звані «сім вільних мистецтв» (septem artes liberales).

Думка про вільні мистецтва виникла ще у другій половині V ст. і детально систематизувалася Марціаном Капеллою (Martianus Minneius Felix Capeila) – латинським платоніком, відомим як автор твору «Про шлюб Філології та Меркурія» (De nuptiis Philologiae et Mercurii), написаного наприкінці 470-х років. У цьому творі Капелла сформулював поняття «вільні мистецтва», які розумілися як «вільні науки» – цикл навчальних наук (дисциплін), що лежали в основі середньовічної школи.

Твір Капелли складається з 9 книг. Перші дві книги є алегоричним романом, що оповідає про одруження бога Меркурія зі смертною філологією. Пізніше цей союз тлумачився як союз красномовства і вченого знання.

Далі викладено основи необхідних для виховання освіченої людини семи вільних наук, представлених в образі божественних істот, які виступають перед богами з відповідними промовами.

У цьому трактаті Капелла в алегоричних образах юних наречених дав короткий опис семи навчальних предметів: граматика, діалектика (логіка), риторика, арифметика, геометрія, астрономія, музика.

Пізніше римський філософ-неоплатоніст Боецій (Boethius; 480–525) розділив сім мистецтв на два цикли: перший цикл з трьох наук він назвав трівіум, другий цикл з чотирьох наук – квадрівіум.

Трівіум або трівій (лат. trivium – «перехрестя трьох доріг») – перша ступінь середньовічної освіти, основа подальшого навчання складалася з трьох дисциплін – граматики, діалектики (логіки) і риторики.

Квадрівіум або квадрівій (лат. quadrivium – «чотирьохдоріжжя») – підвищений курс світської освіти, що слідував за трівіумом. Квадрівіум складався з 4 дисциплін: арифметики, геометрії, астрономії та музики [11, с. 30–31].

Твір написаний латинською мовою, але у ньому не тільки зустрічаються грецькі терміни, але й зазначаються посилання на грецьких філософів, учених, поетів: Аристотеля, Хризипа, Карнеада – в діалектиці; Демосфена – в риториці; Архімеда та Евкліда – в геометрії; Піфагора – в арифметиці; Платона, Ератосфена, Птолемея, Гіппарха – в астрономії; Орфея, Амфіона, Аріона – в музиці. Капела цитує також Цицерона, Варрона, Квінтіліана [12].

Але, як зазначає відома російська дослідниця античності і середньовіччя В.І. Уколова, не зважаючи на значення твору Капели, він міг служити лише засвоєнню досить мізерної суми знань. Важливо, однак, що ці знання були спільними для античності і середньовіччя. Те, що часом вважалося «середньовічним невіглаством», насправді було почерпнуто з підручників пізньої античної школи і може свідчити не про відмінності, а про подібність деяких аспектів світосприйняття пізньої античності і середньовіччя.

«Це підтверджується і тією винятковою популярністю, якою користувався трактат Марціана Капели близько восьми століть після його створення.

Капелла був у числі перших авторів, перекладених німецькою мовою. Цей переклад зробив на рубежі X і XI ст. Ноткер Німецький, відомий також як Ноткер Губастий (Notker Teutonicus, Notker der Deutsche; 950–1022) – бенедиктинський монах, лінгвіст, літератор, відомий також як перший перекладач Аристотеля.

Перше друковане видання «Шлюбу Філології та Меркурія» вийшло в самому кінці XV ст. (1499 р.), а Гуго Гроцій (Hugo de Groot; 1583–1645) – знаменитий голландський філософ видав його в Лейдені у 1599 р., побачивши у вивченні його певну користь» [13, с. 84–85].

Сім вільних мистецтв існували як основа науки і освіти до часів початку ренесансу. Вся математика і астрономія перекладалися з арабської.

Медицина теж спиралася на трактати трьох великих арабів: Авіценни (Ібн Сіна, 980–1037) Аверроеса (Ібн Рушда; 1126–1198) і Разеса (ар-Рази; 865–925) – лікаря, що вперше застосував щеплення проти віспи.

Як зазначають російські дослідники Л.Л. Нелюблін і Г.Т. Хухуні, у XII–XIII ст. контакти середньовічної Європи з арабсько-мусульманською культурою набули такого широкого розмаху, що цей період часто іменують «великою епохою перекладів».

Особливо слід відзначити Іспанію, яка була головним кордоном між християнським і мусульманським світом. Близько 1130 р. навколо Толедського єпископа Раймунда склалася перекладацька школа арабської мови, що набула офіційного статусу. Найвизначнішими її представниками були Домінік Гундісалві, мудрець Ібн Дауд та Іоанн Севільський. Вони перекладали філософські трактати, а також праці з астрономії, медицини та інших наук.

Працювали перекладачі з арабської і в інших іспанських містах. У XIII ст. до Толедської школи приєднується ще один центр – у Палермо (Сицилія), при дворі імператора Фрідріха II Гогенштауфена і його сина Манфреда.

У Толедо, а потім в Палермо активно перекладав з арабської мови на латину філософ, астролог і алхімік Михайло (Майкл) Скотт (1180–1235). Перекладалися твори не тільки Авіценни (Ібн-Сіни), Аверроеса (Ібн-Рушда), Ібн-Гебіроля, Мойсея Маймоніда, а й арабомовні версії античних авторів – Платона та багатьох інших. Але особливу роль зіграли переклади Аристотеля, який перетворився на головний авторитет середньовічної схоластики.

Між тим арабська перекладацька традиція мала свою специфіку. Насамперед, саме вчення Аристотеля сприймалося крізь призму пізніших його коментаторів.

Крім того, багато перекладів виконувалися не з грецької, а з сирійської мови. Таким чином, виникала загроза для адекватного розуміння тексту [14].

Але усі ці особливості, незважаючи на їхній не завжди позитивний характер, у цілому не впливали на прогрес перекладацької справи та її роль у розвитку науки та освіти.

У XII–XIII ст. в Європі почали з'являтися перші університети: у Болоньї (Італія,1088), Оксфорді (Великобританія, близько 1096), Кембриджі (Великобританія, 1209–14), Парижі (Франція, 1215), Тулузі (Франція, 1229), Неаполі (Італія, 1224), Лісабоні (Португалія, 1290). Пізніше – у XIV–XV ст. – були створені університети в Орлеані (Франція, 1306), Відні (Австрія, 1369), Ростоку (Германія, 1419), Упсале (Швеція, 1477), Копенгагені (Данія, 1479), Севільї (Іспанія, 1505).

Мережа університетів росла досить швидко. Якщо в XIII столітті в Європі налічувалося 19 університетів, то в наступному столітті до них додалися ще 25 (в Анжері, Орлеані, Пізі, Феррарі, Гейдельберзі, Кельні, Відні, Празі, Кракові та інших містах). Поява в якомусь місті університету обіцяла пожвавлення суспільного життя і торгівлі, зростання доходів, ось чому міста охоче погоджувалися на відкриття університету [15].

Зміст навчання в університетах потребував наукової інформації, яка забезпечувалася перекладами іншомовних наукових трактатів. Загальноприйнято вважати, що XIII ст. було епохою перекладів з арабської на латинську. Але починаючи з XIV ст., після відходу арабів з Європи, прямий вплив арабської мови на розвиток культури і науки в Європі став слабшати. Наслідки багатомовності для професійної мови виявилися надто тяжкими. Медична термінологія була неймовірною сумішшю латинізованих арабізмів, гебраїзмів (давньоєврейських слів), арабізованих грецизмів і латинізмів різних епох (Наведені назви Л.Л. Нелюбліна і Г.Т. Хухуні). До загрозливих масштабів розрослося число синонімів. Медичній науці загрожувало «термінологічне удушення». Назріла гостра необхідність у термінологічних реформах. На думку раніше згадуваних Л.Л. Нелюбліна і Г.Т. Хухуні, у цей період отримує широку популярність теза: «Без грецької мови не можна знати латинської». Таким чином, склалася культурно-лінгвістична ситуація, яка почасти нагадувала давньоримську.

«В обох випадках латина була головною перекладацькою мовою, тоді як грецька мова, знання якої і в античному Римі, і в ренесансній Європі вважалося обов'язковим для кожної освіченої людини, – другою мовою, що виконувала початкову функцію. Цей своєрідний латино-грецький «культурний білінгвізм» і визначив розвиток перекладу. Однак, незважаючи на зазначені вище складності, на мовну ситуацію в кожній з європейських країн впливав і третій компонент – народна мова, ступінь використання якої міг бути різним» [16].

З цього слід зробити висновок: «культурний білінгвізм» викладачів і використання перекладу у навчанні мали величезне значення в ефективності та подальшому розвитку освіти у середньовічній Європі.

Починаючи з XII–XIII століть у Європі стався різкий підйом розвитку технологій і збільшилося число нововведень у засобах виробництва, що сприяло економічному зростанню регіону. Менш ніж за століття було зроблено більше винаходів, ніж за попередню тисячу років.

Були винайдені гармати (близько 1288 р.), окуляри (близько 1284 р.), компас (близько 1282 р.) тощо. Досягнуто великих успіхів у суднобудуванні. І ці досягнення були поширені у Європі завдяки перекладам величезної кількості грецьких і арабських праць.

Історія розвитку процесів навчання й виховання, а також їхнє поєднання з перекладацькою справою у розвитку людської цивілізації широко досліджена і висвітлена в сучасній історії педагогічної думки.

Перші роботи історико-педагогічного характеру з'явилися наприкінці 17 – на початку 18 ст. Клод Фльорі (Claude Fleury (1640–1723) – французький історик церкви, духовник Людовіка XV одним із перших в історії просвітництва писав трактати історико-педагогічного характеру. Серед них – «Християнська мораль» (Moeurs des chrétiens) і «Поведінка ізраїльтян» (Moeurs Israélites).

Але першим досвідом створення власне історико-педагогічної праці можна вважати книгу К. Мангельсдорфа «Досвід викладу того, що протягом тисячоліть говорилося і робилося в галузі виховання» (Mangelsdorf K. F. Versuch einer Darstellung dessen, was sait Jahrtausenden im Betreff des Erziechungswesens gesagt und getun worden ist (1779). Наприкінці 18 ст. вийшла книга Ф. Рукопфа «Історія шкільної та виховної справи в Німеччині» (Ruhkopf F. E. Geschichte der Schul – und Erziehungswesens in Deutschand (1794).

У першій половині XIX ст. історико-педагогічний матеріал став органічною частиною багатьох досліджень з теорії та історії педагогіки. Серед спеціальних досліджень, виданих у Німеччині, – двотомник Йогана Крамера (Joh.-Friedrich Cramer; 1802–1859) «Історія виховання і навчання в давнину» (Geschicte der Erziehung und der Unterrichts im Alterthum (1832–1838) і праця Карла Раумера (Raumer, Karl Georg (1783–1865) – «Історія виховання і навчання від відродження класицизму до сьогодення» («Geschichte der Pädagogik» (1843–1852), які були перекладені російською мовою впродовж 1875–1878 років.

У загальному числі праць з історії педагогіки переважали праці, що висвітлювали історію окремих освітніх систем і національних традицій. Докладністю і великою кількістю фактичного матеріалу відрізнялися праці відомого німецького педагога Карла Шмідта (Karl Schmidt's (1819–1864) – це трактат у чотирьох томах «Історія педагогіки, викладена у всесвітньо-історичному розвитку в органічному зв’язку з життям народів» («Geschichte der Pädagogik dargestellt in weltgeschichtlicher Entwickelung und im organischen Zusammenhang mit dem Kulturleben»), який він написав впродовж 1860–1862 років. Російський переклад був здійснений у 1877–81 роках і широко використовувався у навчальних закладах Російської імперії в якості навчального посібника [17].

Нами наведені лише перші зразки виникнення історико-педагогічної наукової і популярної літератури, яка поширювалася у країнах Європи завдяки перекладам.

Однак слід зазначити, що переклад у науково-педагогічному використанні почав застосовуватися набагато раніше.

Наприклад, «Історія» Геродота (Ηρόδοτος «Ιστορία») латиною вперше була перекладена італійським гуманістом, родоначальником історично-філологічної критики Лоренцо Валла (Lorenzo Valla; 1407–1457) і надрукована у Венеції в 1479 році.

У Російській імперії перший російський переклад «Історії» Геродота в дев’яти книгах здійснив відомий історик, перекладач античних текстів, академік Петербурзької Академії наук, професор Київського Імператорського університету Святого Володимира Ф.Г. Міщенко (1848–1906). Окрім «Історії» Геродота, Ф.Г. Міщенко перекладав праці Фукидіда (1887–88) і Полібія (1890–99).

Ф.Г. Міщенка вважають засновником геродотознавства і скіфології в Київському університеті Св. Володимира. Головними його працями із застосуванням перекладу стали: «Фіванська трилогія Софокла» (1872), «Історико-літературне значення комедії Аристофана «Хмари» (1872), у яких він широко використовує порівняння оригінального тексту з його перекладами різними мовами [18].

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що переклад як вид діяльності застосовувався не тільки для задоволення синкретичних потреб, що виражалося у спілкуванні людей, які володіли різними мовами, а й задоволення їхніх релігійних потреб і встановлення міжнаціональних і міждержавних стосунків.

Переклад, як історичний вид людської діяльності, завжди мав ознаки впливового спілкування, яке поступово переходило у спеціальний процес з передачі соціально-економічного досвіду, а саме: знань, умінь, навичок, тобто, навчання.

З появою у суспільному розвитку педагогічних процесів переклад став засобом навчання і виховання, за допомогою якого поширювалися наукові знання, узагальнювалися та втілювалися у практику новітні досягнення людської цивілізації.

Головними особливостями перекладацької справи Європейського середньовіччя були *ортодоксальність*, що виражалася у неухильному дотриманні релігійних канонів і традицій Християнства та Ісламу. Ця особливість негативно впливала на розвиток наукового світосприйняття і гальмувала розвиток наук про навколишній світ.

Іншою особливістю перекладацької справи була *секуляризаційність*, що означала поступовий перехід від релігійних традицій до світської моделі суспільного устрою на основі раціональних, не релігійних норм.

Це дозволило середньовічній Європі поступово перейти на новий етап свого розвитку – Відродження, відмінною рисою якого став світський характер культури та її антропоцентризм, тобто інтерес до людини та її діяльності. Обидві ці особливості у своїх суперечностях дали поштовх до розвитку науки та освіти в Європі, яка згодом стала центром світової культури.

Основною рушійною силою у розвитку освіти стала перекладацька діяльність як основний засіб впровадження у навчальний процес нових знань. Переклад став не тільки основним засобом розповсюдження знань, а й одним з основних чинників ефективності розвитку науково-педагогічних процесів, що розвивалися в Європі періоду Середньовіччя та Відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2005.
2. Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г.М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1980.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – М. : Издательство Р. Валент, 2011. – 330 с.
4. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
5. Теория и практика перевода. Учебное пособие / Составитель Г.Г. Абдилова. – Актау : КГУТиИ им. Ш. Есенова, 2010. – 87 с.
6. Шмігер Т.В. Історія українського перекладознавства XX ст.: ключові проблеми та періодизація : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Т.В. Шмігер; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 20 с.
7. Михайличенко О.В. Історія науки і техніки / Михайличенко О.В. – Суми : СумДПУ, 2013.
8. Margaret Deanesly. The Lollard Bible and Other Medieval Biblical Versions / Margaret Deanesly, Mary Bateson Fellow. – Newnham college, Cambridge at the university press, 1920. – P. 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://archive.org/stream/lollardbibleothe00deanuoft/ lollardbibleothe00deanuoft_djvu.txt.
9. Карцовник В.К. Григорианское пение // Православная энциклопедия. Том XII. – М. : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2006. – С. 461–471.
10. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона (В 86 томах с иллюстрациями и дополнительными материалами). – «Григорий, римские папы» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vehi.net/brokgauz/index.html.
11. Гофф ле Ж. Интеллектуалы в средние века / Гофф ле Ж; Перевод А. Руткевича. – Долгопрудный : Аллегро-Пресс, 1997. – С. 8–10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krotov.info/libr_min/04_g/of/f_08.htm#_ftn1.
12. Мишулин А.В. Античная Испания / А.В. Мишулин. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1959. – 362 с.
13. Михайличенко О.В. Суспільно-політичні та гуманітарні науки: теорія, історія та методика навчання / О.В. Михайличенко. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2011. – С. 30–31.
14. Martianus Capella. De nuptiis philologiae et Mercurii de grammatica / Martianus Capella. – Vicenza : Henricus de Sancto Ursio [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://project.lib.keio.ac.jp/dg_kul/incunabula_detail.php?id=015&lang=en.

15. Уколова В.И. Поздний Рим: пять портретов / В.И. Уколова. – М. : Наука, 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.twirpx.com/file/1133687/.

16. Нелюблін Л.Л. Арабская переводческая традиция и ее влияние на средневековую Европу / Л.Л. Нелюблін, Г.Т. Хухуні // Наука о переводе. История и теория с древнейших времен до наших дней. – М. : Флинта, МСПИ, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku=ebooks319367#TOC_IDARIFNC/.

17. Документы по истории университетов Европы XII–XV вв. / Вступ. статья, перевод и примечания Г.И. Липатниковой. – Воронеж, 1973. – С. 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.twirpx.com/file/796019/.

18. Нелюблін Л.Л. Языковая ситуация в эпоху Возрождения / Л.Л. Нелюблін, Г.Т. Хухуні // Наука о переводе. История и теория с древнейших времен до наших дней. – М. : Флинта, МСПИ, 2006. [Електронний ресурс]. Режим доступа : http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku=ebooks319367#TOC_IDAY5VMH.

19. Шмидт К. История педагогики, изложенная во всемирно-историческом развитии и в органической связи с культурной жизнью народов / К. Шмидт; Пер. Э. Циммермана. – [Изд. 3, доп. и испр. Вихардом Ланге]. – М. : Изд. К.Т. Солдатенкова, 1880, XVI, 760 с.

20. Академии // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://enc-dic.com/ brokgause/Akademii-87380.html.

УДК 947.7

Марченко Т. М.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СРСР

У статті йдеться про правові основи системи вищої освіти у СРСР.

Ключові слова: *історія вищої освіти СРСР.*

Марченко Т. М. Основы правового регулирования высшего образования в СССР. *В статье излагаются правовые основы системы высшего образования в СССР.*

Ключевые слова: *история высшего образования в СССР.*

Marchenko T. Principles of legal regulation of higher education in the USSR. *The article outlines the legal framework of higher education in the USSR.*

Key words: *history of higher education in the USSR.*

Розвиток системи вищої освіти в СРСР має свої специфічні особливості, що зокрема, стосуються періодизації і не завжди співпадає із загальноприйнятими періодами розвитку радянського суспільства. Крім того, оцінка того або іншого етапу її становлення залежить від конкретної суспільно–політичної ситуації: дослідники «доперебудовного» періоду сприймали історію російської вищої школи інакше, ніж в 90-і рр.

Російська дослідниця Г.А. Дорохова виділяла такі етапи:

– демократизація вищої школи в період Великої Жовтневої соціалістичної революції і перші післяреволюційні роки (1917–20 рр.);

– 1921–1928 рр.: розширення мережі ВНЗ, наповнення їх роботи новим змістом;

– 1928–1941 рр.: різке кількісне зростання числа ВНЗ, посилення ролі Союзу РСР у керівництві технічними та іншими галузями освіти;

– період Великої Вітчизняної війни і післявоєнний період, посилення централізації;

– після 1953 р.: послаблення надмірної централізації в управлінні вищою освітою;

– з кінця 1958 р.: посилення ролі республік в управлінні [1].

У цілому процес становлення і розвитку системи освіти характеризувався як поступовий і обережний, без корінних перетворень.

Російський дослідник Є.К. Князєв прив'язує періоди розвитку російсько-радянської вищої школи до автономії чи авторитарності. Багато в чому, розділяючи його погляди, хотілося б вийти за рамки традиційних аспектів дослідження питання і поверхово висвітлити зміни в правовому регулюванні управління вищою школою в період 1917–90-х рр.

Революція 1917 р. кардинально змінила відносини між університетами і державою, призвела до перегляду принципів організації, структури управління і внутрішньої юрисдикції університетів.

Реформа вищої школи після Жовтневої революції була проведена з тим, щоб закріпити перемогу революції. Нова влада, керуючись політикою партії, прагнула запровадити систему вищої освіти в рамки соціалістичних встановлень і в той же час змушена була враховувати об'єктивну реальність, відносини, що склалися. Тому перша реформа багато в чому визначалася всім ходом попереднього розвитку системи.

Тимчасовий уряд встиг заснувати Державний комітет народної освіти, який було розпущено у листопаді 1917 р. Декретом ВЦНК і РНК засновувалась Державна комісія з освіти, якій доручалася справа загального керівництва народним просвітництвом. Робочим органом Держкомісії став Наркомат освіти, йому було передано з духовного ведення «справу виховання та освіти». У 1918 р. при відділі вищих навчальних закладів Наркомосу було створено Раду у справах вищої та середньої школи, а в 1919 р. – Державну робочу раду, що розробляла єдиний напрям у галузі освіти в республіці, виконувала теоретичні розробки з питань наукового життя, наукової та науково-технічної освіти.